

z zarządzeniem władz nadzorczych w listach zastawnych, uległ dewaluacji. Ks. Stępek dał swym testamentem dobry przykład innym, pochodzącym z Haczowa. Po nim podobną fundację utworzył lekarz, dr Szajna. Dalsze fundacje o innym nieco charakterze utworzyli: ks. Józef Foryś, proboszcz w Haczowie przez 45 lat (Dom dla Sióstr zakonnych), ks. Maciej Rymar (zakład dla sierót) i Mieczysław Urbański, ostatni właściciel folwarku (cały folwark na cele religijne i kulturalne wsi). Niektóre z nich dotąd służą mieszkańcom Haczowa.

Bp WINCENTY URBAN

POLSKIE KSIĘGI ZAPOWIEDZI MAŁŻEŃSKICH PARAFII SYCÓW Z XIX WIEKU

Dzięki uprzejmości ks. mgr. Kazimierza Świdkiewicza, obecnego proboszcza w Sycowie, mogłem wykorzystać ciekawe księgi zapowiedzi małżeńskich z tamtejszej parafii z lat 1803—1901, pisane w języku polskim¹, dlatego też budzące specjalne zaciekawienie a zarazem świadczące dobitnie o polskim języku i jego stosowaniu nie tylko w życiu codziennym miejscowej ludności, ale i w praktyce kościelnej w czasie panowania pruskiego.

Syców należy do starych osad śląskich. Z tenoru dokumentu, wystawionego przez księcia Henryka IV dnia 24 lutego 1276 roku, wnioskuje się, że Syców już wtedy urządzony był według prawa niemieckiego. W tymże dokumencie zezwolił książę opactwu Najświętszej Maryi Panny na Piasku we Wrocławiu lokować na prawie niemieckim wieś Chosnewe koło Sycowa². W 1287 r. wy-

¹ Obecnie przechowuje się je w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu, sygnatura Syców OA. 18—22.

² „Villam ipsorum Chosnewe vulgariter nuncupatam circa Syczowe situatam, de nostra gracia speciali concessimus iure Thewtonico collocandam, eo jure ac libertate, quo et qua nostre Ville et omnium baronum nostrorum in districtu nostri domini sunt locate”. W. Haessler, *Urkundensammlung zur Geschichte des Fürstenthums Oels bis zum Aussterben der Piastischen Herzoglinie*, Breslau 1883, Nr 83 s. 117. Wieś Chosnewe najpierw zwala się Chosno, Chosnew, Coschno, a później Münchwitz (Münchschorf, Münchau) dziś Mnichowice. Por. H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte und kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902 s. 336; J. G. Knie, *Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht der Dörfer, Flecken, Städte und anderen Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien*, Breslau 1845 s. 423; St. Rospond, *Skorowidz ustalonych nazw i miejscowości na Ziemiach Odzyskanych*, Wrocław 1948 cz. 2, s. 293. Mnichowice należały do roku 1810, tj. do czasu sekularyzacji dóbr klasztornych, do opactwa Najświętszej Maryi Panny na Piasku we Wrocławiu. Syców miał nazwę w czasach niemieckich — Polnisch Wartenberg, a później Gross Wartenberg. Por. D. Gomołke, *Die zu Polnisch Wartenberg in Schlesien den 4. November Anno 1742. frühe zwischen 2. und 3. Uhr aus Verwahrlosung entstandene heftige Feuers-Brunst, welche diese arme Stadt bis auf den vierden theil in die Asche gelegt. Nach den wahrhaften Umständen beschrieben*, Breslau 1743. Por. zamieszczone tu sztychy B. Strahowskiego o Sycowie: 1) mapa pt. *Dynastia Wartenbergensis et Geschichtensis*, 2) *Der Ursprung von Wartenberg, oder Würthshaus Wart am berge*,

stępuje rektor kościoła w Sycowie, Jan, którego wymienił biskup wrocławski Tomasz II wśród zwolenników księcia Henryka, ponawiając klątwę przeciw księciu i jego poplecznikom w Raciborzu³. W r. 1376 w dokumencie wystawionym przez kardynała Jana od Św. Marka, biskupa Sabiny, w sprawie sporu jurysdykcyjnego między duchowieństwem śląskim a zakonnikami, jest wymieniony kościół w Sycowie⁴. Pierwszy kościół w Sycowie, zwany polskim kościołem, był poświęcony Św. Michałowi Archaniołowi, spłonął on jednak 10—11 VI 1637 r. i nie został odbudowany; kościół parafialny miejski pod wezwaniem Św. Piotra i Pawła miał być zbudowany około 1350 roku, a następnie rozbudowany z końcem XV wieku⁵.

Okolo roku 1520 istniała jeszcze w Sycowie kaplica Św. Anny i kaplica Najświętszej Maryi Panny, obydwie jednak padły ofiarą zniszczenia. Na Kaliskim Przedmieściu w Sycowie istniała też kaplica pod wezwaniem Św. Mikołaja, pochodząca z XV wieku zniszczona w czasie wojny trzydziestoletniej⁶. Powstawały tutaj instytucje dobroczynne (szpitale, braetwo opieki nad biednymi). Do końca XV wieku panował religijny pokój, nawet husytyzm nie zdołał się tu usadowić.

Rozwój protestantyzmu na Śląsku nie pominął Sycowa i jego okolicy⁷. Później ułożyły się tak warunki, że ustanowiono dwóch duchownych: pastor niemiecki był równocześnie superintendentem nad kościołami księstwa, a drugi zwany diakonem lub eklezjastykiem, troszczył się o polskie nabożeństwa⁸.

W związku ze zmianą warunków politycznych w 1654 r. nastąpiło przekazanie katolikom kościołów, w ogólnej liczbie 13, zajętych poprzednio przez protestantów. Duchownych protestanckich i nauczycieli szkolnych usunięto. Liczne rodziny protestanckie przeniosły się wtedy do księstwa oleśnickiego, gdzie istniała

3) Wartenberg von seiner ersten Erbauung, 4) Wartenberg in Vollen Flammen. A. Więcek, *Strachowscy. Z dziejów ilustratorstwa śląskiego XVIII wieku*, Wrocław 1960 zamieszcza tylko jeden widok Sycowa Bartłomieja Strachowskiego: Prospect von der Stadt Polnisch Wartenberg wie solche vor dem Anno 1742. Enstandenen Gott gebe letzten brande ausgesehen.

³ G. Grünhagen, *Regesten zur schlesischen Geschichte*, Codex Diplomaticus Silesiae, Breslau 1886 VII, cz. 3 nr 2043 s. 102—103.

⁴ J. Heyne, *Dokumentirte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau*, 1864 II s. 102.

⁵ Por. F. G. G. Kurts, *Denkwürdigkeiten aus der Geschichte der Stadt u. Standesherrschaft Wartenberg*, Wartenberg 1846 s. 42—43. Kościół Św. Michała nazywa „die polnische Kirche”.

⁶ Por. J. Franzkowski, *Die Herren von Braun als Besitzer der freien Herrschaft Wartenberg und Ausstände unter deren Regierung* [w:] *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens* 24, 1890 s. 159, 161.

⁷ Por. Kurts, s. 43—44. Dokładniej pisze o tym J. Franzkowski, *Geschichte der freien Standesherrschaft, der Stadt und des landrätlichen Kreises Gross Wartenberg*, Gross Wartenberg 1912 s. 371.

⁸ Kurts, s. 45.

większa wolność religijna, inni przenieśli się do miejscowości przygranicznych, bliżej Polski leżących, jeszcze inni przeszli na katolicyzm. Pozostali protestanci uczęszczali najczęściej na nabożeństwa do Międzyborza⁹.

Do tych ciekawych zabytków rękopiśmiennych z parafii sycowskiej z tekstami polskimi ubiegłego wieku należą:

1) „Polnisches Aufbietungsbuch von Wartenberg 1803—1817”. Jest to rękopis papierowy, oprawny w tekturę, narożniki ma ze skóry, oprawa jest dość zniszczona, liczy 125 kart, zapisanych dwustronnie, wymiary rękopisu wynoszą 17 × 21 cm. Rękopis zawiera zapowiedź osób wstępujących do stanu małżeńskiego na terenie parafii sycowskiej od roku 1803 do 1817. Na marginesie pierwszej karty inna ręka dopisała po roku 1803 „d. 1. Januar”. Wszystkie zapowiedzi wpisane są w języku polskim i w takim wygłaszali je duszpasterze z ambony w kościele parafialnym w Sycowie. Jedynie uwagi odnoszące się do wieku nowożeńców, świadków lub samego poświadczenia o zawarciu małżeństwa są w języku niemieckim lub łacińskim.

Dla ilustracji przytaczam tu pierwszy wpis zapowiedzi z karty pierwszej: „1803. d. 1. Januar. Wstępuje do stanu Św: Małżeńskiego poczwy i dobrze zachowały Młodziniec Gottlieb Radler po Nieboszciku Kasparze Radlera Foyta z małych Woycziskowic pozostały Starszy Syn = z poczwą dobrze zachowała Dziewczina Hanną Czerwonziną Jaisza Czerwonky Halupnika z Hamentola starzą Corką”. Niżej jest urzędowa adnotacja o dokonanych ślubie: „Kaffanke copulavit 9. Januarii. Die Braut 24, der Bräutigam 25. Testes Georgius Rach, Joannes Stasch”.

Podobnie wpisywane są i inne zapowiedzi w tej księdze do roku 1817. Niektóre małżeństwa były zawierane w sąsiednim kościele. Wtedy proboszcz zaznaczał miejsce pobłogosławienia takiegoż związku małżeńskiego, np. (k. 125 r.): „In Trembatschau getraut”.

Wśród nazwisk polskich zachodzą: Pieczonka, Cielński, Wanczka, Sobiel, Kula, Wilk, Czekala, Witek, Lichy, Nawroth, Chowański, Szarna, Kowol, Sprotowski, Rybok, Skrzykała, Kowalek, Ratay i inne.

W rękopisie jest też mowa o zachowanej jeszcze wtedy dzielnicy Sycowa „Polskim Przedmieściu”, np. k. 5 r. „Walera Nikła Ghura z polskiego przedmieścia”, oraz o „Niemieckim Przedmieściu”, np. k. 18 r. „Młodziniec Gottlieb Wolf, Krawiec na Niemieckim Przedmieście”.

Dość często zawierali związek małżeński w parafii sycowskiej z polskimi dziewczętami Niemcy, chociaż i wtedy zapowiedzi gloszono po polsku; czyniono to nawet przy małżeństwach wojsko-

⁹ Kurts, s. 101.

wych, np. k. 6 r. (Florian Kauffer Hussar od Regimentu Pana Generała de Schutz od Szwadrony Pana Rytmistrza de Gladis z Międzyborza).

2) Księga zapowiedzi pt. „Polnisches Aufbietungsbuch von Wartenberg 1835—1848” liczy 136 kart w wymiarze 18,5×23 cm, pisana jest po polsku, jedynie adnotacje o zawarciu małżeństwa podane są w języku łacińskim lub niemieckim. Przytaczam jeden przykład zapowiedzi w tejże księdze z roku 1835: „Wstępuie do Stanu S: małżeńskiego Jan Deptala po Nieboszczyku Jakubie Deptale Leśnego z Wieli Wsi młodszy Syn — Bierze sobie za malzonkę Susannę Nelcyńską po Nieboszczyku Pawle Nelku ogrodniku z Wieli Wsi Starszą Corkę”.

Wśród nazwisk polskich zachodzą: Lichy, Wieczorek, Cierpki, Kozuch, Nowok, Musiała, Skolnik, Czekala, Gola, Bieda, Soykowski, Troska, Mielcarek, Kokot, Halupka, Stanek, Cikorski, Szyjka (Schieyka), Broda i inne.

W miejsce dzisiejszego terminu „zapowiedź” używano wtedy też określenia „opowiedź”.

3) Trzecia księga zapowiedzi ma tytuł „Polnisches Aufbietungs-Buch ab 1849 usque 1858”, liczy 194 kart, zawiera również podobne ogłoszenia i liczne nazwiska polskie.

4) Podobne wpisy zawiera czwarta księga zapowiedzi z lat 1867—1884, licząca 273 kart, pt. „Polnische Aufbietungen”.

5) Piąta księga zapowiedzi ma krótki już tytuł „Polnische Aufgebote” i zawiera akty z lat 1884 do r. 1901, liczy 195 kart. Ostatni zapis z 1901 r. podaje: „Także i pocziwy i dobrze zachowany młodzieniec Paweł Kawallek robotnik w Szlyzowie syn + robotnika Jana Kawallek w Szlyzowie z pocziwą i dobrze zachowaną dziewczicą Johanną Kanka w Szlyzowie”. Niżej wpisu są adnotacje o wieku nowożeńców, narzeczony lat 26, narzeczona 21, ślub ma się odbyć w Slizowie (Trauung 5. 2. 01. 10 Uhr Schleise). Błogosławił ten związek proboszcz Hahn (cop. 5. 2. 1901 in Schleise durch Pfarrer Hahn, Zeugen Paul Lichy und Thomas Pietzonka).

Księgi te dają nam dużo materiału do poznania stosunków społecznych wsi w okolicy Sycowa (komorników, chałupników, rzemieślników), podają wiele nazwisk polskich i nazw wsi, a przede wszystkim świadczą o stosowaniu polskiego języka w duszpasterstwie na terenie sycowskiej parafii w XIX wieku.

Warte one tego, aby zainteresowali się nimi polscy językoznawcy i zbadali dokładniej te teksty z życia ludności polskiej w Sycowie i okolicy w ubiegłym wieku.

Warto jeszcze wspomnieć o proboszczach z XIX wieku, którzy podtrzymywali tę praktykę stosowania polskiego języka w sycowskiej parafii. W omawianym okresie w Sycowie byli:

1) Jan Ignacy Libor (1786—1804), urodzony 20 grudnia

1754 r. w Krzyżanowicach (Kreuzenort) koło Raciborza, święcony 15 marca 1778 r. Z akt jego pobytu w Alumnacie dowiadujemy się o nim, że był wielce uzdolniony, zdobył pierwsze miejsce w kaznodziejstwie, odznaczał się roztropnością i kochał książki, był utrakwistą¹⁰.

2) Józef Tschauer (1804—1812), urodzony w Głogówku 16 marca 1769 r., święcony 31 sierpnia 1793 r. W wykazie alumnów seminarium podany jest jako utrakwista¹¹.

3) Andrzej Juraszek (1813—1844) pochodzący z Lubeczka koło Lublińca, święcony był 22 września 1804 roku. W jego charakterystyce z czasów alumnackich zaznaczono, że był utrakwistą, wielce uzdolniony, ale pilność i postępowanie w nauce wykazał zaledwie dostatecznie, kaznodzieją był doskonałym¹².

4) Ignacy Kupiec (1845—1876), urodzony w Czernicy koło Krakowa 21 października 1815 r., święcony 25 sierpnia 1839 r. W Alumnacie zachował się wzorowo¹³.

Po jego śmierci w czasie „Kulturkampf” pracowali tu jako kapelani księża wikariusze (Dilla i Krakowski).

5) Paweł Dilla (1886—1899), urodzony 9 lipca 1843 r. w Opolu, święcony 27 czerwca 1867 roku¹⁴.

Po jego śmierci administrację parafii przejął ks. Karol Namysło, a po nim Karol Kuberczyk.

6) Beda Ernest Edgar Hahn, urodzony w Opolu 3 stycznia 1869 r., święcony 25 czerwca 1895 roku¹⁵, proboszczem w Sycowie został w 1899 roku¹⁶.

Z zestawienia widać, że parafia w Sycowie miała szczęście w trudnym XIX wieku i otrzymywała proboszczów władających polskim językiem, nie więc dziwnego, że ślady jego w duszpasterstwie mogły się utrzymać i zachować. W urzędowych schematach diecezjalnych uwidoczniło się również stosowanie języka polskiego na terenie parafii Syców¹⁷.

¹⁰ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (skrót AAW) II c 5: „Statu-ram habet mediocrem, scientiam praeclaram; in modo concionandi primum obtinet locum. maturus est in moribus, in agendo prudens et librorum amator”. Utraquista. Silesius Chrsisanoviensis.

¹¹ AAW. II c 3, s. 31, utraquista.

¹² AAW. II c 5, utraquista, praeclari talenti, pro concione praeclare dicit.

¹³ AAW. II c 5, Utraquista, ingenii boni, diligentiae laudabilis, mentis sincere, animi probi. Pro ambona non tantum satisfecit iam nunc, ita etiam pro schola non parum valebit. Ratione vitae moralis nullius reprehensionis culpabilem se fecit.

¹⁴ AAW. II c 4a, s. 635.

¹⁵ AAW. II c 4a, s. 798; AAW. II c 3a, nr 2953, utraquista.

¹⁶ Por. Franzkowsky, *Geschichte der freien Standesherrschaft, der Stadt und des landrätlichen Kreises Gross Wartenberg, Gross Wartenberg* 1912 s. 400—404.

¹⁷ Por. dla przykładu, *Schematismus des Bisthums Breslau und seines Delegatur-Besirkes für das Jahr 1895*, s. 47, Gross-Wartenberg „Sprache deutsch und polnisch”; *Real-Handbuch des Bistums Breslau (r. 1929)* s. 128 „Sprache deutsch und polnisch”.